

УДК 94:63:378.663(477)»193»

Сергій Білан*

ТРАНСФОРМАЦІЇ АГРАРНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ЇХ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ у 30-х рр. ХХ ст.

В статті розкрито зростання значимості людського фактора у сільсько-господарському виробництві та висвітлено роль фахівців-аграрників та їх соціально-професійних рис у піднесенні сільського господарства України в 30-х рр. ХХ ст., його подальшому розвитку та розбудові радянської держави.

Ключові слова: сільське господарство, кадрове забезпечення, фахівці-аграрники, передвоєнна доба.

Людський фактор має вирішальне значення для функціонування будь-якого виробництва, оскільки рівень спеціальних знань працівників, їх професійні уміння та навички, а відповідно й психологія обумовлюють виробничий процес та його результати. Безпосередні виробники, які володіють певним виробничим досвідом, становлять головну продуктивну силу суспільства, постійно удосконалюючи знаряддя та засоби виробництва, і все ширше використовуючи багатства природи, саме вони підвищують продуктивність праці.

Сьогодні аграрна галузь, як і Україна в цілому, потребує комплексних реформ та фахівців, здатних втілювати їх у життя. Реалізація стратегічних напрямів аграрної політики, спрямованих на глибоке реформування сільського господарства на засадах приватної власності на землю та майно, нарощування обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції, створення умов для вільного вибору видів виробничої діяльності значно залежить від рівня підготовки фахівців, зайнятих в агропромисловому виробництві, і обумовлює необхідність нового підходу до кадрового забезпечення села.

У зв'язку з цим, особливого інтересу набуває передвоєнне десятиліття (1929–1939 рр.), коли внаслідок колективізації, Голодомору 1932–1933 рр. та політичних репресій у суспільно-політичному, соціально-економічному та культурному житті українського села відбулись кардинальні зміни, що найсуттєвіше відбилися на формуванні його трудових ресурсів.

Історіографія проблеми формування кадрового потенціалу сільськогосподарського виробництва України та шляхів підвищення ефективності його використання має досить глибоке і давнє коріння, над розв'язанням яких працювала велика кількість дослідників у різних галузях науки. Так, окремі аспекти досліджуваної теми знайшли певне відображення у працях таких науковців, як

* Білан Сергій — кандидат історичних наук, доцент Національного університету біоресурсів і природокористування України, bilanso@bigmir.net.

Ю. Борисов, О. Бугуцький, І. Груц, Н. Грушинець, Ю. Дячина, К. Іванович, Т. Іщенко, С. Коломієць, О. Лукашевич, К. Левикін, В. Михайлик, І. Нікітін, Н. Падун, М. Стеценко, Н. Талалуєва, В. Уваров та ін. Однак, наявна література не дає достовірного уявлення про рівень зайнятості сільського населення, відповідності його фізичних та професійно-кваліфікаційних здібностей технічним характеристикам і виконуваним функціям в умовах радянської моделі розвитку сільськогосподарського виробництва.

У зв'язку з цим, метою даної статті є аналіз та висвітлення місця і ролі спеціалістів у відбудові сільського господарства, посилення залежності його результатів від якості, мотивації та характеру використання робочої сили в цій галузі України у 30-х рр. ХХ ст.

Розробляючи заходи розвитку сільського господарства в другій п'ятирічці, ЦК ВКП(б) висунув гасло підвищення врожайності всіх зернових і технічних культур на 50% порівняно з першою п'ятирічкою¹. Головними умовами розв'язання цього завдання стали, з одного боку, здійснення подальшої технічної реконструкції сільського господарства та розвиток агротехнічної науки, а з іншого — удосконалення професійних навичок, виробничого досвіду та культури сільських мешканців, що призвело до зростання культурно-технічного рівня колгоспного селянства у передвоєнний період.

Зокрема, у вирішенні проблеми підготовки сільськогосподарських фахівців партійно-державне керівництво займало позицію, суть якої полягала в тому, що формувати виробничі кадри необхідно паралельно з організацією колективних господарств. З цього приводу голова ВЦВК і член політбюро ЦК ВКП(б) М. І. Калінін писав: «Ми маємо на меті зробити те саме, що відбулось за часів захвату комуністами влади, у процесі якого було створено Червону армію, яка непогано організована. Виробляючи зерновий хліб швидкими темпами, ми також будемо створювати свою, необхідну для цього армію»².

Практика соціалістичного будівництва виявила три основні шляхи вирішення проблеми підготовки кваліфікованих сільськогосподарських працівників: 1) спеціальне навчання через систему різних навчальних закладів (інститути, технікуми, школи, курси тощо); 2) висування передовиків сільського господарства на провідні посади та проблемні ділянки виробництва; 3) направлення міських працівників на роботу в сільську місцевість. Місце і значення кожного з цих шляхів підготовки кваліфікованих працівників на всіх етапах розвитку сільського господарства було різним, але завжди в цій справі вирішальну роль відігравала «радянська держава», яка здійснювала основні фінансові та організаційні заходи на основі чотирьох постулатів кадрової політики досліджуваного періоду — «найкоротші терміни», «найбільша чисельність», «найвища кваліфікація», «комуністична ідеологія» підготовки нових фахівців, від яких залежав успіх «соціалістичної реконструкції народного господарства». Так, якщо до початку першої п'ятирічки в сільському господарстві СРСР за даними станом на 1 січня 1928 р. працювало лише 17,8 тис. фахівців, з яких 9,3 тис. мали вищу

¹ ЦДАВО України. — Ф. Р-27. — Оп. 14. — Од. зб. 17. — Арк. 56.

² ЦДАВО України. — Ф. 806. — Оп. 1. — Од. зб. 2691. — Арк. 21.

освіту і 8,5 тис. техніків з середньою освітою, що становило менше одного фахівця на тисячу господарств, то в результаті першої п'ятирічки сільське господарство отримало до того, що воно вже мало, ще 25 тис. фахівців вищої кваліфікації і 45 тис. середньої кваліфікації. Відтак, за першу п'ятирічку було підготовлено в 3 рази більше фахівців вищої кваліфікації і в 5 разів більше фахівців середньої кваліфікації порівняно з тим, що було до початку першої п'ятирічки. Зі складу фахівців з вищою освітою налічувалося 9,5% робітників, 41,6% селян, 35,3% службовців та 13,6% представників інших соціальних верств, а з середньою освітою відповідно — 13%, 46,7%, 31,3%, 9,0%³.

Таблиця 1.1.

Розподіл фахівців сільського господарства за статтю, партійністю і освітою (станом на 1 травня 1933 р.)⁴

Назва спеціальності	Всього фахівців	В тому числі за (у %)						
		стать		партійність		освіта		
		чоловіки	жінки	члени ВКП (б)	безпартійні	вища освіта	середня освіта	без освіти
Агрономи	16678	82,3	17,7	6,4	93,6	49,0	27,4	23,6
Фахівці з сільськогосподарського машинобудування та механізації сільського господарства	2475	94,6	5,4	14,8	85,2	40,1	25,5	34,4
Землепорядники	15774	95,7	4,3	3,4	96,6	17,4	40,1	42,5
Зоотехніки	4487	80,5	19,5	5,7	94,3	50,6	25,0	24,4
Меліоратори	4466	95,7	4,3	3,1	96,9	39,0	35,7	25,3
Організатори сільського господарства	7126	95,3	4,7	12,2	87,8	38,8	32,4	28,8
Ветеринарно-санітарні фахівці	6143	95,1	4,9	3,2	96,8	61,6	6,0	32,6

Організація та характер виробництва в колгоспах і радгоспах України у 1929–1939 рр. зумовили використання як постійних, так і тимчасових працівників. Контингент постійних працівників включав керівну ланку (директор (голова колгоспу), його заступники, керівники дільниць або відділень), агро-техперсонал (інженерно-технічні робітники, агрономи), службовців (бухгалтери, рахівники) і кваліфікованих робітників (трактористи, комбайнери, шофери,

³ Родионов М. Задачи укрепления техническими кадрами колхозов и МТС // На аграрном фронте. — 1933. — № 5. — С. 84.

⁴ ЦДАВО України. — Ф. 806. — Оп. 1. — Од. зб. 2691. — Арк. 35.

ремонтні робітники). Групу тимчасових працівників складали сезонні робітники, що працювали у господарствах з початку весни до початку зими (причіплювачі, помічники комбайнерів, заправники, водовози та ін.) і поденні працівники, які наймалися на період виконання окремих робіт (молотьба, скиртування, вантажні, просапочні й транспортні роботи тощо).

Штат працівників радгоспів для УСРР був затверджений в 1929 р. і не змінювався протягом всього довоєнного періоду⁵.

Таблиця 1.2.

Штат працівників радгоспу

Працівники	Кількість (осіб)
Постійні працівники:	
- адміністративний персонал	5
- агрономічний персонал	18
- інженерно-технічний персонал	16
- конторський персонал	34
- трактористи та інші кваліфіковані робітники	133
- некваліфіковані робітники	64
Тимчасові працівники	540
Всього	810

Отже, згідно затвердженого штату, виробничий колектив радгоспу на 66% повинен був складатись із тимчасових працівників. Протягом 1929–1933 рр. вони щорічно становили 60–70% загальної кількості працюючих робітників в радгоспах, що пояснювалось низьким рівнем механізації збиральних робіт та нестачею транспортних засобів⁶. У 1934–1936 рр. у зв'язку з посиленням технічної бази сільського господарства чисельність тимчасових робітників в радгоспах помітно зменшилась, і переважну більшість вже становили постійні робітники. Так, в 1936 р. в господарствах Наркомату радгоспів частка тимчасових робітників становила лише 27%⁷.

Контингент тимчасових робітників формувався кількома способами, головним із яких було укладання угод з колгоспами та радгоспами. У перші роки господарювання колективних господарств угоди ґрунтувались переважно на взаємній зацікавленості обох сторін: радгоспи проводили обробіток частини колгоспних земель, а колгоспи за це надавали робітників та живу тяглову силу. Згодом, коли почались серйозні труднощі з господарським освоєнням земель, радгоспи стали неспроможні укласти угоди такого характеру, і тому було використано адміністративні методи — за вказівкою ЦК КП(б)У районні та

⁵ ЦДАВО України. — Ф. 4860. — Оп. 1. — Од. зб. 4826. — Арк. 12.

⁶ ЦДАВО України. — Ф. Р-27. — Оп. 14. — Од. зб. 418. — Арк. 18.

⁷ ЦДАВО України. — Ф. 4860. — Оп. 1. — Од. зб. 4823. — Арк. 38.

обласні партійні комітети віддавали накази адміністраціям колгоспів постачати радгоспи робочою силою.

Адміністрації радгоспів практикували також вербування робочої сили, яке відбувалось як через обласні відділи Наркомату праці, так і через радгоспних агентів. Здебільшого, вербування здійснювалось в селах тієї області, де розташовувався радгосп, проте інколи вербувальники привозили робочу силу і з віддалених областей України.

Досить поширеним способом формування контингенту тимчасових робітників були «мобілізації» працівників міських промислових підприємств, військовослужбовців, студентів, а в самих радгоспах — домогосподарок та учнів загальноосвітніх шкіл. Слід відзначити, що використання в зерновому виробництві цілої «армії» випадкових людей — тимчасових робітників, виявилось нераціональним. У 1933–1934 рр. питання про виробничі кадри стояло в радгоспах надзвичайно гостро, оскільки першоосновою такого стану речей був авантюристичний задум уряду формувати кадри в процесі форсованого будівництва радгоспів. Внаслідок короткотермінової професійної підготовки в господарства приходили фахівці з низьким рівнем кваліфікації, який не відповідав складному характеру механізованого виробництва. Ситуація ускладнювалась величезною плінністю тимчасових працівників, яка щороку в деяких господарствах сягала 60–70% загальної кількості працівників.

Поступово з розширенням діяльності радгоспів комплектація керівних кадрів і фахівців відбувалась шляхом курсової підготовки, контрактації та вільного найму. Так, більшість директорів українських радгоспів були призначені на посади після закінчення короткотермінових курсів при ЦК ВКП(б). Посади заступників директорів з технічної частини були укомплектовані фахівцями, взятими із цукрової промисловості. Зокрема, для підготовки фахівців керівної ланки радгоспів в 1933 р. в м. Харків були відкриті Вищі агроіндустріальні курси, термін навчання на яких становив один рік⁸.

Велика увага підготовці та перепідготовці колгоспних бригадирів була приділена в період другої п'ятирічки. Так, у 1936 р. на Україні перепідготовку пройшли 15 тис. бригадирів-рільників, майже 8,5 тис. бригадирів-тваринників і 5,6 тис. бригадирів садово-городніх бригад⁹.

У другій половині 30-х років ХХ ст. підготовку керівних кадрів і фахівців для радгоспів і колгоспів було організовано через мережу вищих навчальних закладів та технікумів. Зокрема, цим займались Київський інститут механізації та електрифікації сільського господарства, ряд вищих навчальних закладів м. Харків (Інститут зернових культур, сільськогосподарський, інженерно-економічний та автодорожній інститути), Одеський інститут зернових культур, Херсонський сільськогосподарський інститут та багато інших. При Київському політехнічному інституті було відкрито курси інженерів-механіків, термін навчання на яких спочатку був встановлений 4,5 місяці, а згодом в 1935 р.

⁸ ДАРФ. — Ф. 5446 (). — Оп. 14 (1933 р.). — Од. зб. 2439. — Арк. 46.

⁹ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Од. зб. 6916. — Арк. 23.

збільшений до 8 місяців¹⁰. При деяких радгоспах працювали вечірні робітфаки, які здійснювали підготовку слухачів до вступу у сільськогосподарські вищі навчальні заклади та технікуми з числа їх працівників. Наприклад, робітфак в радгоспі ім. С.В. Косіора Миколаївської області здійснював підготовку слухачів до вступу в Херсонський сільськогосподарський інститут¹¹.

Інженерно-технічний та агрономічний персонал був сформований за допомогою контрактації студентства та системи найму. Працівники Зернотресту не зустрічали перешкод з боку керівництва вищих навчальних закладів щодо залучення студентства до польових робіт¹², навпаки їм допомагали партійні та профспілкові організації. Студенти вищих навчальних закладів та учні технікумів, закріплені за Зернотрестом, проходили виробничу практику в зернорадгоспах¹³, адміністрації яких, використовували практикантів у виробничому процесі, як правило, заповнюючи ними нестачу механізаторів, особливо під час жнив.

Характерно, що підбір студентів-випускників відбувався не за рівнем кваліфікації майбутніх фахівців, а за соціальним походженням й партійною приналежністю, а відтак, у професійному відношенні підбирались не найкращі кадри. В 1933–1934 рр. у зв'язку з «деякими труднощами в сільському господарстві» в УСРР у вищих навчальних закладах було проведено дострокові випуски студентів, яких шляхом контрактації зараховували на посади інженерів, інструкторів-механіків, техніків, помічників завідуючих дільницями¹⁴.

Фахівців агрономічної і бухгалтерської груп здебільшого наймали на роботу, що пояснювалось їх невеликою чисельністю порівняно з інженерно-технічними робітниками в сільському господарстві досліджуваного періоду. Незважаючи на гігантські розміри земельних площ, радгоспи мали в своєму розпорядженні лише по 1–3 агрономів, які нерідко мали низьку кваліфікацію. Наприклад, у Дніпропетровській області в 1933 р. на 600 виробничих ділянок було 150 дільничних агрономів¹⁵, які мали спеціальну агрономічну освіту, а решта були рільниками з колгоспів — людьми, які не володіли навіть елементарними основами агрономії.

Недостатню укомплектованість фахівцями, особливо брак дільничного персоналу (дільничних агрономів, механіків, які безпосередньо здійснювали технічний інструктаж та ін.) наочно демонструють дані таблиці 1.3¹⁶.

¹⁰ ЦДАВО України. — Ф. 318. — Оп. 1. — Од. зб. 1187. — Арк. 14.

¹¹ ЦДАВО України. — Ф. 318. — Оп. 1. — Од. зб. 1271. — Арк. 317.

¹² ЦДАВО України. — Ф. Р-27. — Оп. 14. — Од. зб. 551. — Арк. 9.

¹³ ЦДАВО України. — Ф. Р-27. — Оп. 11. — Од. зб. 1650. — Арк. 25, 27, 42.

¹⁴ ЦДАВО України. — Ф. Р-27. — Оп. 13. — Од. зб. 88. — Арк. 53.

¹⁵ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Од. зб. 6270. — Арк. 37.

¹⁶ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Од. зб. 6270. — Арк. 78.

**Укомплектованість дільничним персоналом колгоспів УСРР
станом на 1 червня 1933 р.**

Область	Старші агрономи			Дільничні агрономи			Старші механіки			Дільничні роз'їзні механіки		
	потрібно	наявні	відсоток забезпеченості	потрібно	наявні	відсоток забезпеченості	потрібно	наявні	відсоток забезпеченості	потрібно	наявні	відсоток забезпеченості
Київська	72	72	100,0	271	226	83,4	72	72	100,0	396	193	48,3
Вінницька	91	91	100,0	546	199	36,4	91	91	100,0	440	152	34,5
Харківська	48	49	102,0	288	100	34,5	48	48	100,0	288	107	37,1
Чернігівська	14	14	100,0	84	10	11,9	14	14	100,0	84	15	17,8

Переважає більшість виробничих дільниць працювали взагалі без агроперсоналу, а функції їх завідувачів виконували «вчорашні трактористи або комбайнери». Наявний агрономічний персонал був просто неспроможний керувати дільницями, площі яких займали від 8 до 12 тис. га, оскільки агрономи були недостатньо ознайомлені з технікою сільського господарства, яка надходила в колгоспи і радгоспи — машинами, комбайнами, тракторами, що стало серйозною перешкодою для того, щоб вони могли виконувати функції дійсних керівників великого механізованого господарства. Переважає більшість механіків були практиками без теоретичної підготовки, які не знали елементарних вимог агротехніки, причин, що породжують забур'яненість полів, наслідків дрібної оранки тощо, що також не могло не відбиватись на правильному використанні машинно-тракторного парку, раціональному поєднанні механізації з агротехнікою, більш ефективному використанні всієї технічної потужності колгоспно-радгоспного виробництва.

Проте, поява нових засобів праці, машин (тракторів, комбайнів, автомашин тощо) та створення машинно-тракторних станцій загострили проблему механізаторських кадрів в сільському господарстві УСРР, оскільки у найкоротший термін вимагали масової підготовки з ще неписьменних і малограмотних селян фахівців невідомих раніше механізаторських професій. Підготувати самостійно понад чверть мільйона механізаторів на рік українське село не могло, колгоспи не мали для цього фінансових можливостей, матеріальних засобів, викладацьких ресурсів та досвіду, тому у формуванні виробничих кадрів радгоспів і колгоспів брали участь й великі промислові підприємства. Так, на заводах Києва та Харкова було відкрито курси для підготовки інструкторів-механіків з числа кваліфікованих робітників (токарів, слюсарів, механіків та ін.), після закінчення яких вони виїздили на постійну роботу в радгоспи та колгоспи.

Промислові робітники, які прийшли в МТС принесли з собою своєрідну культуру індустріальної праці, що наклало відбиток на характер і рівень під-

готовки перших механізаторів з селян, які навчалися не тільки на спеціальних курсах, але і безпосередньо в МТС, запозичуючи досвід і знання у посланців заводів і фабрик. Щорічно таким чином навчалось до 10% всіх працівників тракторних бригад. У досліджуваній період значного поширення набуло й індивідуальне учнівство, зокрема у 1933 р. цим способом навчання в МТС і МТМ було охоплено близько 17 тис. осіб¹⁷.

Механізатори, які прийшли в МТС з міста, були в основному ремонтними робітниками. Формування масових механізаторських кадрів, включаючи підготовку (трактористів, машиністів, а потім і комбайнерів) практично повністю здійснювали за рахунок селян, що пояснювалося насамперед масовістю цих професій і порівняною легкістю оволодіння ними, а до допомоги міста вдавалися лише в окремих випадках. Зокрема, у 1933 р. ЦК ВЛКСМ через Наркомзем УСРР направив в МТС понад 1,5 тис. комсомольців — слюсарів, токарів, ковалів, які мали кваліфікацію не нижче 4-го розряду¹⁸.

На виконання рішення ЦК ВКП(б) від 24 травня 1933 р. для масової підготовки кадрів сільського господарства до збиральної кампанії поточного року Наркомземом СРСР був спущений на місце план їх підготовки в кількості 636886 чол., а вже на 10 липня за такими профілями, як комбайнери, план був виконаний на 125,6%, робітники льнотеребильних машин — 88,0%, машиністи на молотарках — 88,2%^{19, 20}. Загалом в УСРР протягом 1933–1935 рр. передбачалося підготувати понад три тисячі інженерів-механіків аграрного профілю.

В другій п'ятирічці (1933–1937 рр.) відбулась докорінна перебудова системи підготовки кадрів масових професій (трактористів, комбайнерів, шоферів, ремонтних робітників та ін.). Зокрема, були збільшені терміни їх курсової підготовки до 5–6 місяців, школи радгоспного учнівства («радгоспучі») реорганізовані та об'єднані у мережу постійних шкіл, у тому числі шкіл майстрів сільського господарства.

Радгоспучі, організовані за прикладом фабзавучів в промисловості, повинні були стати основною формою підготовки кваліфікованої робочої сили для радгоспів. Передбачалось організувати два типи радгоспучів: 1) початковий — для підготовки робітників вузької і початкової кваліфікації (трактористи-рульові, комбайнери) з терміном навчання 2 роки; 2) підвищений — для підготовки робітників вищої і середньої кваліфікації (бригадири, трактористи I–II категорій) з терміном навчання 3 роки. Однак, навчальні програми радгоспучів були перенасичені загальноосвітніми предметами, тому незважаючи на тривалий термін навчання у 2–3 роки, їх випускники не здатні були відразу працювати бригадами тракторних бригад, а механіки до 1933 р. взагалі ніде не готувались і призначались з кращих механізаторів.

Перші школи для підготовки механіків і бригадирів тракторних бригад, термін навчання яких становив 8–12 місяців, були відкриті лише у 1933 р. На

¹⁷ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Од. зб. 6286. — Арк. 165.

¹⁸ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Од. зб. 6418. — Арк. 39.

¹⁹ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Од. зб. 6285. — Арк. 117.

²⁰ ЦДАВО України. — Ф. Р-27. — Оп. 14. — Од. зб. 633. — Арк. 21, 24.

відміну від радгоспучів до цих шкіл зараховували висококваліфікованих механізаторів зі стажем роботи не менше 2 років і в 1935 р. лише в Херсонському зернотресті було відкрито вже 4 такі школи²¹.

В 1936 р. в радгоспах були відкриті школи майстрів сільського господарства, які почали готувати кваліфікованих механізаторів, де навчались найкращі з них з загальною освітою не менше 4 класів. Випускники одержували семикласну загальну освіту, спеціальність техніка і звання майстра сільського господарства²².

У 1933–1934 рр. 92% середнього технічного персоналу становили особи без спеціальної освіти — колишні трактористи. Так, у підсумках комісії Наркомзему за 1934 р. відзначалось, що вищі й середні технічні кадри радгоспів за ценом освіти й обсягом знань не відповідають займаним посадам²³.

Найбільший брак технічних кадрів у досліджуваній період відчувався в тваринництві. В апараті центральних установ були абсолютно відсутні відомості про кількість фахівців, що працювали безпосередньо на тваринницьких фермах, оскільки їх було навіть менше, ніж самих ферм. З цієї причини наявні фахівці, які об'їжджали і обслуговували цілі групи ферм, об'єднувались в районні ланки і закріплювались не за фермами, а за районами, а інколи й областями. За даними станом на 1 липня 1934 р. м'ясо-молочні ферми СРСР обслуговували 2395 фахівців вищої кваліфікації, що складало лише 17% їх потреби та 4625 фахівців середньої кваліфікації, тобто 14,6% потреби. На одного фахівця вищої та середньої кваліфікації припадало 6,9 ферми з 875 голів великої рогатої худоби, оскільки кожна ферма нараховувала в середньому 125 голів. На свинарських фермах працювало лише 993 фахівці, з яких всього 6% мали вищу та середню сільськогосподарську освіту. На одного фахівця припадало 25,5 ферм з 2550 гол. Вівчарські ферми обслуговував 171 спеціаліст, що становило 13,3% їх потреби. На кожного фахівця припадало 32,8 ферми з поголів'ям в 27 100 овець. На птахівницьких фермах нараховувалось 1727 фахівців, або 9,8% їх потреби. На одного фахівця припадало 6,2 ферми²⁴. Незважаючи на потужну систему підготовки фахівців в Україні в 1938 р. одному зоотехніку та техніку-твариннику доводилось обслуговувати дві ферми, які були забезпечені технічними працівниками фахівцями з вищою та середньою освітою на 15%²⁵.

Упровадження нових принципів організації праці вимагало також оволодіння колгоспниками і працівниками машинно-тракторних станцій новими виробничими технологіями та методами господарювання. З цією метою була організована широка мережа курсів і шкіл щодо підготовки масових кадрів механізаторів. На кінець 1937 р. на машинно-тракторних станціях України працювало 158 тис. трактористів і бригадирів тракторних бригад, 18 600 комбай-

²¹ ЦДАВО України. — Ф. Р-27. — Оп. 14. — Од. зб. 462. — Арк. 119, 123.

²² ЦДАВО України. — Ф. Р-27. — Оп. 14. — Од. зб. 784. — Арк. 87.

²³ ЦДАВО України. — Ф. Р-27. — Оп. 14. — Од. зб. 542. — Арк. 44.

²⁴ Арзуманян А. Животноводство на переломе // На аграрном фронті. — 1935. — № 1. — С. 89.

²⁵ ДАРФ. — Ф. 5446. — Оп. 23. — Од. зб. 2838. — Арк. 28.

нерів, 18 400 шоферів, 5700 механіків, 8500 машиністів молотарок та багато інших спеціалістів²⁶.

Фактично з середини 30-х років ХХ ст. в Україні було налагоджено систему підготовки та перепідготовки фахівців для сільського господарства. З метою підготовки керівних колгоспних кадрів (голів колгоспів, бригадирів, рахівників, техніків-рільників, зоотехніків, завідуючих фермами та інших фахівців) була сформована розгалужена мережа стаціонарних районних і міжрайонних шкіл. Перепідготовку колгоспні керівники проходили на різноманітних курсах, що діяли при вищих навчальних закладах та технікумах. Механізаторські кадри готували МТС, де поширеними були школи і курси бригадирів тракторних бригад, трактористів, механіків, комбайнерів, шоферів. Кадри масових професій колгоспного виробництва проходили підготовку в гуртках масового агротехнавчання, на курсах технікумів, в школах колгоспного активу та семінарах з відривом і без відриву від виробництва. Так, за масовими сільськогосподарськими спеціальностями лише за 1935–1936 рр. було підготовлено 350 тис. працівників для колгоспів, 274 тис. — для МТС, 26 тис. — для радгоспів²⁷. На кінець 1937 р. у сільському господарстві України працювало 14,8 тис. агрономів, 12,5 тис. зоотехніків, понад 3 тис. ветеринарів, які мали спеціальну сільськогосподарську освіту²⁸. Однак, незважаючи на досить потужну і розгалужену систему підготовки фахівців для сільського господарства України, стан забезпечення потреб колгоспного виробництва працівниками за освітою, національним складом і стажем роботи залишався незадовільним.

У 1937 р. в Україні нараховувалось 27 347 колгоспів, в 254 з яких на момент складання річних звітів не було голів, а в 1938 р. — 1040 не мали керівників, що було пов'язано з їх частими переміщеннями. У 1938 р., за неповними даними, заступників голови не мали 9464 колгоспи, в 1939 р. — 8707 колгоспів. Таким чином, забезпеченість колгоспів цією категорією працівників була задовільною, враховуючи, що багато колгоспів без заступників голів були переважно невеликими господарствами. За Статутом сільськогосподарської артілі, в кожному колгоспі створювалася ревізійна комісія на чолі з головою. У 1937 р., за відомостями 21743 колгоспів, у 2438 колективних господарств не було голів ревізійних комісій, в 1938 р., за відомостями 23568 колгоспів, голів ревізійних комісій не було тільки у 2147 колгоспів, що свідчить про покращення стану цих справ²⁹.

В 1938 р. в сільгоспартілях України нараховувалось 50 336 ферм продуктивної худоби, проте наявний склад завідуючих фермами забезпечував приблизно лише половину потреби. У 1939 р. в середньому на колгосп припадав один працівник цієї кваліфікації, що як правило відповідало числу тваринницьких бригад.

²⁶ ЦДАВО України. — Ф. 318. — Оп. 1. — Од. зб. 926. — Арк. 19.

²⁷ Цифры и факты побед социализма (по УССР). — К.: Политиздат., 1939. — С. 78.

²⁸ Цифры и факты побед социализма (по УССР). — К.: Политиздат., 1939. — С. 81.

²⁹ ЦДАВО України. — Ф. Р-27. — Оп. 14. — Од. зб. 403. — Арк. 33–34, 36.

Незадовільним було становище з зоотехнічними та агрономічними кадрами. У 1935 р. на кожні 100 колгоспів УСРР припадало в середньому 7 зоотехніків, ветеринарний фельдшер і агроном, у 1936 р. — відповідно 22 зоотехніка, ветеринарний фельдшер і 7 агрономів. 1 січня 1936 р. на засіданні ЦК КП(б)У було відзначено, що «... незважаючи на значне збільшення кількості фахівців сільського господарства і на ту колосальну роль, яку повинні зіграти в справі його підйому агроном, зоотехнік, ветеринарний лікар і т. д., до цього часу, внаслідок поганого використання фахівців, у ряді областей та районів республіки вони не зайняли належного їм місця, а тому й не стали дійсними організаторами великого соціалістичного господарства»³⁰.

Про рівень забезпеченості колгоспів механізаторами, трактористами і комбайнерами дає уявлення табл. 1.4³¹.

Таблиця 1.4.

**Чисельність фахівців-механізаторів у колгоспах СРСР
(1935–1939 рр.)**

	1935 р.	1937 р.	1939 р.
Кількість тракторів	123200	254700	365800
Чисельність трактористів	234987	496500	685016
Чисельність трактористів на трактор	1,91	1,95	1,87
Кількість комбайнів	10440	—	104864
Чисельність комбайнерів	10511	29887	82413
Чисельність комбайнерів на комбайн	1,01	—	0,73

З даних, наведених у таблиці 1.4 видно, що потреба колгоспів у трактористах була відносно задоволена, а комбайнерів за темпом технічного зростання колгоспів держава не встигала готувати, оскільки з 1933 р. до 1939 р. парк комбайнів збільшився майже в 10 разів.

Аналізуючи дані про рівень забезпеченості потреб колгоспного виробництва кваліфікованими спеціально підготовленими фахівцями, варто зауважити, що у досліджуваній період відбувалось активне та значне чисельне зростання всіх категорій колгоспних працівників, однак аналіз річних звітів колгоспів показує, що з якісної сторони стан колгоспних кадрів був незадовільним. Так, за даними на кінець 1938 р. з 23528 голів колгоспів 7,5% закінчили районні колгоспні школи, 22,8% — курси і 69,7% не мали сільськогосподарської освіти і не пройшли спеціальної підготовки. З 24390 колгоспних бухгалтерів і рахівників 2,9% пройшли підготовку в районних колгоспних школах, 26,9% — на курсах, 43% були без спеціальної підготовки. В 1939 р. в УРСР без спеціальної підготовки та освіти працювали 75,5% бригадирів рільничих бригад, 62% заві-

³⁰ ЦДАВО України. — Ф. Р-27. — Оп. 12. — Од. зб. 16. — Арк. 401.

³¹ Арутюнян Ю.В. Формирование механизаторских кадров в 1900–1940 гг. // Исторические записки. — М., 1958. — Т. 63. — С. 328.

дувачів товарними фермами, 72,3% бригадирів тваринницьких бригад, 87,4% доярок, і, навіть, 10,2% ветеринарних фельдшерів³². Таким чином, більшість кадрів, особливо вищої кваліфікації, осідали в різного роду партійних установах, не потрапляючи в колгоспи, а частина з них, хоча й були направлені на роботу в сільську місцевість, з різних причин довго там не затримувались, оскільки такі працівники зазвичай замінялися практиками без спеціальної підготовки та вищої і середньої освіти.

На фоні загальної нестачі освічених фахівців у галузі землеробства та тваринництва, варто відзначити їх неправильний розподіл між центральними, обласними та районними установами в системі Наркомзему і безпосередніми виробничими одиницями. Як зазначив керівник Донецької області на одній із виробничих нарад, «ситуація полягає в тому, що чим ближче до колгоспу і радгоспу, тим менше кваліфікованих працівників технічного, агрономічного і зоотехнічного персоналу»³³.

Таблиця 1.5.

Склад старших агрономів МТС станом на 1 квітня 1938 р.

Область	Всього	Освіта					
		Вища		Середня		Нижча	
		К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Вінницька	91	50	55,0	26	28,6	15	16,4
Київська	72	32	44,5	18	25,0	22	30,5
Харківська	48	13	29,0	20	46,6	15	30,4
Чернігівська	15	6	39,0	4	27,5	5	33,5
Всього	226	101	42,0	66	30,3	57	27,7

Серед старших агрономів бурякових МТС більша половина (58%) мали середню і нижчу освіту і тільки 42% працювали з вищою освітою.

Науково підготовлені і висококваліфіковані сільськогосподарські працівники, без яких неможливе було підвищення продуктивності праці в сільському господарстві, відігравали важливу роль у розвитку сільського господарства України в передвоєнні роки. В 1939 р. у колгоспах республіки працювало 1063 агрономи, 5222 агротехніки, 3490 зоотехніків, 11856 ветеринарних фельдшерів³⁴. Крім того в радгоспах та інших державних сільськогосподарських підприємствах у 1939 р. було 2558 агрономів, 989 агротехніків, 1664 зоотехніки, 619 техніків тваринництва, 503 ветеринарних лікарів, 1318 фельдшерів і т.д. У 1940 р. у

³² ЦДАВО України. — Ф. Р-27. — Оп. 12. — Од. зб. 16. — Арк. 404.

³³ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Од. зб. 6492. — Арк. 52.

³⁴ Народне господарство УРСР: Статистичний довідник. — К.: Народне господарство та облік, 1940. — С. 105.

МТС працювало 8030 агрономів³⁵. Однак така кількість фахівців сільського господарства, хоч і була відносно великою, далеко ще не задовольняла потреб колгоспно-радгоспного виробництва. Так, наприкінці досліджуваного періоду ще не кожний колгосп мав агронома, навіть разом з агрономами МТС їх було майже в 2 рази менше, ніж самих колгоспів.

На середину 1939 р. в МТС, радгоспах та інших державних сільськогосподарських підприємствах республіки працювало 160 тис. трактористів, понад 30 тис. комбайнерів і 9,2 тис. шоферів. Керівні кадри колгоспного виробництва в Україні напередодні Великої Вітчизняної війни склали: понад 27 тис. — голів колгоспів, 33,6 тис. — бухгалтерів і рахівників, майже 97 тис. — бригадирів рільничих і тваринницьких бригад, 24 тис. — завідуючих фермами³⁶.

Отже, формування виробничих кадрів сільськогосподарського виробництва здійснювалось у процесі організації господарств шляхом прискореної підготовки фахівців, що зумовило їх низький професійний рівень і неспроможність належним чином обслуговувати сільське господарство. Поступове впровадження бригадної організації праці та піднесення виробничо-технічного рівня селянства, покращили процес використання трудових ресурсів сільського господарства та підняли продуктивність їх праці. Крім того, у другій п'ятирічці була проведена реорганізація системи підготовки фахівців, головним напрямом якої було закріплення за господарствами ряду вищих та середніх навчальних закладів, а також збільшення термінів курсової підготовки фахівців масових професій. Здійснення цих заходів дозволило підняти рівень кваліфікації працівників сільського господарства, що позитивно вплинуло на його організацію.

ТРАНСФОРМАЦИИ АГРАРНОЙ СФЕРЫ УКРАИНЫ И ПОИСК ПУТЕЙ ИХ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЕ в 30-х гг. XX ст.

Билан Сергей (кандидат исторических наук, доцент Национального университета биоресурсов и природопользования Украины, bilanso@bigmir.net)

В статье раскрыт рост значимости человеческого фактора в сельскохозяйственном производстве и освещена роль специалистов-аграриев, а также их социально-профессиональных качеств в подъеме сельского хозяйства Украины в 30-х гг. XX ст., его дальнейшем развитии и становлении советского государства.

Ключевые слова: сельское хозяйство, кадровое обеспечение, специалисты-аграрии, предвоенный период.

³⁵ Основні показники виконання народногосподарського плану УРСР за 1940. — К: Політвидав, 1941. — С. 77.

³⁶ Основні показники виконання народногосподарського плану УРСР за 1940. — К: Політвидав, 1941. — С. 61.

**TRANSFORMATION OF AGRICULTURAL AREAS UKRAINE AND
SEARCH FOR THEIR INTELLECTUAL AND PROFESSIONAL PROVISION
IN THE 30-ies TWENTIETH CENTURY**

Bilan Sergey (candidate of historical sciences, associate professor of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, bilanso@bigmir.net)

In the article the growth of the importance of the human factor in agricultural production and highlights the role of specialists in agrarian and socio-professional figure in the rise of agriculture of Ukraine in the 30-ies of XX century, further development and the becoming of the Soviet state.

Keywords: *agriculture, staffing, expert-agrarian, pre-war era.*